

В. О. АНТОНОВ

ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Розглядається економічна складова системи національної безпеки української держави крізь призму змін ХХІ століття. Враховується виняткове значення економічної складової у системі забезпечення національної безпеки, ставиться питання про подальше вдосконалення чинного законодавства і, зокрема, напрацювання нової концепції щодо управління національною економікою України. Зокрема, мова йде про необхідність посилення державного регулювання економікою та розбудови ефективної системи державного управління.

Ключові слова: система, національна безпека, економічна складова, закон, законодавство, державне регулювання.

Рассматривается экономическая составляющая системы национальной безопасности украинского государства сквозь призму трансформационных изменений ХХІ столетия. Принимается во внимание исключительное значение экономической составляющей в системе обеспечения национальной безопасности, поднимается вопрос о дальнейшем совершенствовании действующего законодательства и в частности наработке концепции о повышении роли государственного управления национальной экономикой Украины.

Ключевые слова: система национальной безопасности, экономическая составляющая, закон, законодательство, государственное регулирование.

In this article the author examines the economic component of the national security of the Ukrainian state through the prism of transformational changes in the ХХІ century. Given the exceptional importance of the economic component in the system of national security, raises the issue of further improving the existing legislation and in particular the operating time of the concept of enhancing the role of state management of the national economy of Ukraine.

Key words: national security system, the economic component, law, legislation, government regulation.

Враховуючи предмет нашого дослідження та окремі складові системи національної безпеки, слід зауважити, що чільне місце, безперечно, посідає економічна складова. Досліджуючи проблеми, пов'язані з розвитком суспільства і, зокрема, тих, що визначають рушійну силу всесвітньої історії та історичних подій, то її слід шукати в економічному розвитку суспільства. Суть цієї залежності вперше в історичному аспекті сформулював К. Маркс. Він зазначив, що спосіб виробництва матеріального життя обумовлює соціальний, політичний і духовний процеси життя взагалі¹.

Проголошення незалежності 24 серпня 1991 р. створило реальні умови та можливості для України перетворитися в одну з найбільш розвинутих країн Центральної та Східної Європи. Водночас ризики швидкої втрати власних переваг (розвинені авіа- і ракетобудування, системи космічного управління, високий рівень освіченості населення, високий науково-технічний потенціал, можливість для динамічного розвитку сільського господарства, високо розвинута інфраструктура тощо) були, як свідчать дослідження², значними. Україна більше ніж інші колишні республіки була інтегрована в єдиний народногосподарський комплекс СРСР. Значна частина її економіки працювала на військово-промисловий

потенціал, а основні фонди мали високий ступінь зносу, деякі з них були двічі чи навіть тричі амортизованими. Тому створення збалансованого господарського комплексу на ринкових засадах передбачало не тільки зміну функціональних зв'язків, а й кардинальну реструктуризацію економіки, інше розміщення продуктивних сил. Це вимагало чітко окресленої стратегії перетворень, реалістичного плану дій, тривалого часу та значних ресурсів, а також перебудови чинного національного законодавства та приведення його до відповідності з нормами міжнародного права.

Проте, як відомо, через низку об'єктивних і суб'єктивних чинників шанси України швидко наблизитись до розвинених країн були втрачені, а чисельні ризики нівелювання власних переваг значною мірою знайшли свій прояв.

За роки незалежності Україна пережила десять років падіння, внаслідок чого її ВВП знизився до 40,8 %, а після наступних дев'яти років зростання ледь сягнув 74,1 % від рівня 1990 р. У порівнянні з 1990 р. реальні доходи населення спочатку знизилися до 32,9 % 1999 р., а потім зросли до 101,3 %, де значна частина цих ресурсів сконцентрувалася у руках відносно нечисельних груп³. За ці роки не були використані для реструктуризації економіки та переведення України на інвестиційно-інноваційний шлях розвитку. Окремі спроби ставити й вирішувати проблеми наштовхувалися на приватні інтереси і губилися в загальному неупорядкованому суперечливому русі. Головною причиною неефективних «інноваційних» змін стала спотворена система політичної влади з домінуванням тих чи інших груп впливу і конкурентною боротьбою між ними, перетворенням державних органів на засіб отримання специфічної ренти.

Такий характер організації влади призвів до вибуху корупції, виникнення та поширення тінкових і кримінальних процесів у економіці й системі управління, спровокував фундаментальні руйнації цілісної структури українського суспільства.

Слід відзначити і те, що протягом 2000-2008 рр. зросла економіка. Цей процес базувався на використанні створених ще за радянських часів потужностей. Це консервувало застарілу виробничу структуру й закріплювало економіку України як сировинний придаток більш розвинутих країн світу. Залучені іноземні фінансові ресурси йшли не на подальший розвиток вітчизняного виробництва, а на зростання споживання імпортованих товарів. Це посилювало структурні диспропорції в українській економіці.

Окремою проблемою для української економіки є велике переобтяження соціальними виплатами. Трансформаційна криза спричинила стрімке падіння доходів і рівня життя переважної частини українського суспільства, що призвело до розширення гарантій соціального захисту й збільшило масив реципієнтів соціальних трансфертів. Саме тому частка соціальних витрат у сукупних видатках держави та у ВВП невпинно зростала, що тривало й упродовж певного періоду економічного поживлення. Так, частка соціальних витрат у сукупних видатках держави зросла з 17 % 1999 р. до 27 % 2008 р. Перебіг цих умов для української економіки свідчив насамперед про те, що нова криза для неї є неминуною.

Світова економічна криза в Україні проявилася передусім у кризі платіжного балансу та неможливості підтримувати стабільність національної валюти на відповідному рівні. Зокрема, різке зменшення експорту продукції металургійної та хімічної промисловості суттєво погіршало стан поточних розрахунків, а

необхідність значних виплат за борговими зобов'язаннями банків й інших секторів економіки – стан фінансового рахунку платіжного балансу країни. Пов'язане з падінням виробництва та девальвацією національної валюти, зниження реальних доходів і значна заборгованість населення за кредитами в іноземній валюті спричинили кризові явища у сфері кредитування і у банківській сфері. Перебіг цих обставин вимагав активних антикризових заходів з боку держави та відповідних фінансових коштів. Це призводило до збільшення дефіциту державного бюджету і загострювало проблему його покриття. Необхідно звернути увагу і на те, що ці кризові явища суттєво поглиблювали жорстка боротьба між різними політичними силами, розбалансованість політичної системи, високий рівень корупції та стагнація виконавчої влади на усіх її рівнях.

Таким чином, внутрішні суперечності соціально-економічного розвитку України й глобальні світові кризові явища виступають лише проявами фундаментальної суперечності між подальшою капіталізацією економіки, що реалізується через тенденцію перетворень будь-якого ресурсу в капітал з одного боку, і подальшою соціалізацією та гуманізацією економіки, що виявляється у необхідності її підпорядкування інтересам розвитку людини і суспільства, – з іншого.

Проблема подолання суперечностей між капіталізацією і соціалізацією та гуманізацією економіки спирається на усвідомлення того, що людина повинна стати метою розвитку, його головним ресурсом, основним її капіталом на це. Зокрема, в Конституції України, ст. 3 передбачається, що людина її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються найвищою соціальною цінністю⁴. Внаслідок цього у перспективі інтегруються процеси капіталізації і соціалізації та гуманізації. Уже минув той час, коли економічного прискорення можна було досягти за рахунок заощаджень на людині. Трансформаційний перебіг подій ХХІ ст. свідчить, що саме інвестиції в людину є найефективнішим способом примноження капіталу. Проте і формування людського капіталу (а також його ефективна реалізація) вимагають сучасних знарядь праці засобів виробництва, інноваційних технологій і передової інфраструктури. Як свідчать дослідження, інституційними рамками існування дієвої системи розподілу та перерозподілу матеріальних ресурсів виступають розвинені інститути і структури громадянського суспільства.

У сучасному економічному вимірі світова криза має глобальний характер, оскільки вона охоплює всі сфери економіки та суспільства всіх країн і регіонів. Аналіз її причин і наслідків засвідчує, що світ вступає в нову еру, яка характеризуватиметься значним посиленням невизначеності його подальшого розвитку. В перспективі загальна картина перебігу світової кризи суттєво зміниться, вона носитиме дискретно-безперервний характер. Іншими словами, різні прояви напруження постійно виникатимуть у окремих локальних просторах світової економіки, періодично поєднуючись у ланцюги локальних криз і формуючи глобальну світову кризу. Періодичність таких криз насамперед залежатиме від параметрично непрогнозованих чинників і тому, як свідчать наукові дослідження, вони будуть непередбачуваними⁵. Саме у період таких глобальних процесів змін коливань може вистояти тільки конкурентно-спроможна економіка, яка всебічно використовує потенціал транснаціонального капіталу, має сучасний потужний національний виробничий комплекс, розвинений внутрішній ринок, збалансовану соціальну структуру та продуктивну політичну систему, що гарантуватиме не лише економічну безпеку, але й взагалі національну безпеку країни.

Виходячи із наведених обставин і враховуючи виняткове значення еко-

номічної складової у системі складових національної безпеки, слід відзначити, що такий стан потребує невідкладного визначення основних напрямів державної політики щодо надійного захисту економічних інтересів особи, суспільства та держави. До них напрямів слід віднести найбільш вагомі: розв'язання проблем критичної залежності від імпорту енергоносіїв; зниження зовнішніх запозичень держави (її фінансової залежності); створення належних умов еквівалентного зовнішнього обміну сучасними технологіями для активного розвитку наукових досліджень і реалізації науково містких технологій; зниження рівня тінізації; криміналізації соціально-економічних відносин, корупції; напрацювання нового якісного законодавчого забезпечення регулювання економіки та підприємництва. Враховуючи тематику нашого дослідження, особливу увагу слід надати саме подальшому вдосконаленню та напрацюванню законодавства, спрямованого на правове забезпечення економічної складової системи національної безпеки Української держави. Йдеться про те, що в період глобальної світової кризи, коли світова економіка, у тому числі й українська, перебувають у стадії глибокої кризи, все більше вчених і політиків як на Заході, так і на Сході, відкрито заявляють про необхідність перегляду концепції стосовно ролі держави в регулюванні економіки та підприємництва. Насамперед йдеться про напрацювання нової концепції щодо управління національною економікою України – концепція державного соціально орієнтованого капіталізму.

Слід відзначити, що Конституція України 1996 р. виходить з ідеології, відповідно до якої передбачено створення збалансованого господарського комплексу на ринкових засадах, зміну функціональних зв'язків, кардинальну реконструкцію економіки, інше розміщення продуктивних сил. Поряд із цим, прийняття інших нормативно-правових актів сприяло виникненню певних доктринальних економічних ідей, відповідно до яких ринок виступає основним інструментом регулювання української економіки. Проте, як свідчать події у світі та в Україні, приватна власність це не «священа корова», а держава не «нічний сторож». За цих обставин постає питання про необхідність посилення державного регулювання економікою та розбудови ефективної системи державного управління. Вирішення цих проблем стане можливим лише після прийняття низки певних законів. До концептуального напрацювання та прийняття таких законів, як свідчать дослідження цієї проблематики, слід віднести: Закон «Про основи управління національною економікою України», «О націоналізації і деприватизації».

Поряд із цим, виникає нагальна потреба у концептуальному напрацюванні та прийнятті низки інших законів, зокрема: «Про основи управління національною економікою України», «Про націоналізацію і деприватизацію», «Про основи державного управління», «Про державний моніторинг підприємств, що мають стратегічне призначення» та ін. Серед цих законів особливого значення має набути закон «Про націоналізацію і деприватизацію», який по суті буде важливим правовим механізмом, що забезпечуватиме державний контроль у сфері економіки. Проте, як свідчать дослідження як самих концепцій, так і певних запропонованих законопроектів, в урядових і законодавчих органах пострадянських країн існує певне політичне несприйняття такого закону. І як слушно зазначає відомий російський вчений-правознавець В.С. Білих, однією з основних причин такого політичного несприйняття є страх зіпсувати стосунки із Заходом⁶. Йдеться про те, що націоналізація в Україні сприймається здебільшого як синонім відчуження (експропріації). Проблема у тому, що в усьому світі сприйняття експропріації

зовсім інше, її головна економічна мета передбачає перехід приватних підприємств під контроль держави через їхній викуп. Зазвичай одним із основних завдань такої націоналізації є встановлення державного контролю над галузями (підприємствами), що мають стратегічне значення, і насамперед для забезпечення національної безпеки держави, в тому числі й економічної. Такі процеси проходили у різних країнах і їхні наслідки були різними. Проблема деприватизації можлива не тільки через націоналізацію, але і через продаж об'єктів державі або муніципальному об'єднанню на основі безкоштовної передачі майна в державну або муніципальну власність.

Вирішення цієї проблеми для української економіки і її економічної складової системи національної безпеки можливе лише на основі прийняття «Закону про основи державного регулювання». Слід відзначити, що певне підґрунтя для прийняття такого закону закладено у Конституції України 1996 р. Там передбачено співвідношення публічних і приватних інтересів, неприпустимість втручання у приватні справи. Враховуючи винятковість прийняття такого законодавчого акту, необхідно, на думку вчених, передбачити форми, види, засоби втручання держави та межі такого втручання⁷.

Вирішення цих проблем потребує досить глибокого та всебічного дослідження цієї проблематики не тільки в Україні, але і на теренах колишнього радянського простору. Безперечно, що важливого значення при розв'язанні цієї проблеми матиме і співтовариство міжнародного досвіду, і зокрема, КНР. Саме у Китаї, як свідчать дослідження, гармонічно поєднується ринкова економіка і адміністративно-владні методи її регулювання⁸.

Завершуючи аналіз економічної складової системи національної безпеки української держави, необхідно відзначити, що економічна складова визначає зміст інших складових систем національної безпеки, оскільки детермінує кількісні та якісні параметри інших складових системи національної безпеки.

1. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 13. – С. 7.
2. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: Національна доповідь / За заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. – К.: НВД НБУВ, 2009. – 687 с.
3. Там само. – С. 6.
4. Україна. Закони. Конституція України. – К.: Національний книжковий проект, 2011. – С. 4.
5. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: Національна доповідь. – С. 8.
6. Белых В.С. Бизнес и предпринимательское право в условиях модернизации общества. – // Российское право: образование, практика, наука. – 2010. – № 4. – С. 14.
7. Там само.
8. Там само. – С. 15.